

УДК 94(575.2):323.281(47+57)

Токтосун кызы Зебикан
Т-маг-24 тайпасынын
магистранты,
Б. Осмонов атындагы Жалал – Абад мамлекеттик университети,
илимий-билим берүү өндүрүштүк комплекси
Кыргызстан, Жалал-Абад, Базар-Коргон

Анарбаева Г. А.
Илимий жетекчиси т.и.к., доцент
zebikan2000@gmail.com
ТҮШТҮК КЫРГЫЗСТАН РЕПРЕССИЯ ЖЫЛДАРЫНДА

Токтосун кызы Зебикан
магистрант группы Т-маг-24,
Жалал-Абадский государственный университет имени Б. Осмонова,
научно-образовательно-производственный комплекс,
Кыргызстан, г. Жалал-Абад, Базар-Коргон

Анарбаева Г. А.
научный руководитель, к.и.н., доцент
zebikan2000@gmail.com
ЮЖНЫЙ КЫРГЫЗСТАН В ГОДЫ РЕПРЕССИЙ

Toktosun kyzy Zebikan
Master's student of group T-mag-24,
Jalal-Abad State University named after B. Osmonov,
Scientific, Educational and Production Complex,
Kyrgyzstan, Jalal-Abad, Bazar-Korgon

Anarbaeva G. A.
Scientific Supervisor,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
zebikan2000@gmail.com
SOUTHERN KYRGYZSTAN DURING THE YEARS OF REPRESSIONS

Аннотация: Бул макалада Түштүк Кыргызстанда советтик тоталитардык башкаруу учурунда, өзгөчө 1930-жылдардан 1950-жылдарга чейинки репрессия жылдарында болгон саясий куугунтуктун тарыхый, саясий жана социалдык аспектилерин изилденет. Илимий изилдөөдө негизинен архивдик маалыматтарга, репрессия курмандыктарынын жеке таржымалдарына жана тарыхый булактарга таянып, бул региондо репрессиялардын масштабы, себептери жана кесепеттери жөнүндө кеңири талдоо жүргүзөт. Айрыкча, интеллигенциянын, диний ишмерлердин жана бай-манап катмарынын куугунтукка алынуусу жана анын коомдук аң-сезимге тийгизген таасири кеңири баяндалат. Макаланын максаты – тарыхый адилеттүүлүктү орнотуу, репрессия

курмандыктарынын тагдырын чагылдыруу жана бул окуялардын бүгүнкү күндөгү маанисин талдоо. Изилдөөнүн жыйынтыгында, Түштүк Кыргызстанда репрессиялардын регионалдык өзгөчөлүктөрү жана алардын тарыхый мурасы тууралуу терең маалымат берилет. Ошондой эле кыргыз элинин мамлектүүлүгүнүн түптөлүшүнө жана калыптанышына чоң салым кошкон тарыхый инсандарыбыздын татаал тагдырына басым жасалып, алардын жолу жааштарга үлгү жана сабак экендиги көрсөтүлөт. Кылымдарды карыткан кыргыз эли эгемендүүлүккө жетишкенден баштап рухий баалууктары да бир топ жогорулады. Ар бир элдин, ар бир мамлекеттин тарыхында элдин эсинде жана архивдерде калтырылбаган, айтыйбаган жашырылган же бурмаланган учурлар болот. Мындай учурлар «тарыхтагы ак тактар» деп аталат. Алардын бир бөлүгү – саясий репрессияга кабылган инсандар жана алардын тагдыры. Бул көрүнүш, айрыкча, Совет доорунда, сталинизм учурунда курч болгон. Негизинен, макалада ушул өксүктү тарыхый маалыматтардын негизинде тактоо аракети жасалып, талдоо жүргүзүлдү. Рухий баалуулуктун өнүгүшүндө азыркы күндө илим-билимдин, тарбиянын, тилди, маданиятты жана инсан таануу маселелерин окуп үйрөтүүнүн жааштарга тийгизген таасири өтө чоң болушу керек. Кыргыз элинин улут болуп калыптанышында, кыргыз мамлекетинин түптөлүшүндө бир катар тарыхый инсандарыбыз кырчындай гүлдөгөн мезгилинде өмүрлөрүн кыйышты, көптөгөн адам чыдагыс азаптарды чегишти. XX кылымдын 20–50-жылдар аралыгы СССР тарыхында эң караңгы жана трагедиялуу доорлордун бири болуп эсептелет. Бул жылдарда совет бийлигинин жүргүзгөн саясий репрессиялары жүз миңдеген адамдардын тагдырын талкалаган. Кыргызстан да, анын ичинде Түштүк аймагы да бул кайгылуу процесстен четте калган эмес. Макаланын максаты — Түштүк Кыргызстандагы репрессиялардын тарыхый себептерин, формаларын жана кесепеттерин изилдөө аркылуу коомдук аң-сезимге тийгизген таасирин ачып берүү.

Ачкыч сөздөр: Үңгүзжол, мамлекеттүүлүк, патриоттуулук, репрессия, инсан таануу, үркүн, совет бийлиги, агартуучулук.

Аннотация. В этой статье исследуются исторические, политические и социальные аспекты политических преследований, имевших место в Южном Кыргызстане во время советского тоталитарного правления, особенно в годы репрессий с 1930-х по 1950-е годы. В научных исследованиях, основанных в основном на архивных данных, личных историях жертв репрессий и исторических источниках, проводится обширный анализ масштабов, причин и последствий репрессий в этом регионе. В частности, подробно описывается преследование интеллигенции, религиозных деятелей и богатых аристократов, и его влияние на общественное сознание. Цель статьи-установить историческую справедливость, проиллюстрировать судьбу жертв репрессий и проанализировать значение этих событий сегодня. В результате исследования будет представлена подробная информация о региональных особенностях репрессий в Южном Кыргызстане и их историческом наследии. Они также внесли большой вклад в становление государственности киргизского народа. С момента обретения кыргызским народом независимости духовные ценности значительно возросли. Влияние науки, воспитания, обучения чтению языку, культуре и личностным знаниям на развитие духовной ценности в настоящее время должно быть огромным. В период расцвета кыргызского народа, становления кыргызского государства ряд наших исторических

личностей погибли, пережили много невыносимых страданий. Это были образованные, грамотные, красноречивые, doskonaльные знатоки кыргызского слова, знающие историю, изучающие язык до нитки иголки, остроумные, проницательные, многогранные, упрямые ученые, стремящиеся к науке. Период 20-50-х годов XX века считается одним из самых мрачных и трагических в истории СССР. Политические репрессии советской власти в эти годы постигли судьбы сотен тысяч людей. Кыргызстан, в том числе южный регион, не остался в стороне от этого трагического процесса. Цель статьи-раскрыть влияние репрессий на общественное сознание посредством изучения исторических причин, форм и последствий репрессий в южном Кыргызстане.

Ключевые слова: государственность, патриотизм, репрессии, идентичность, советская власть, просвещение.

Кириш сөз. “Кыргыз эли баатыры миң, башчысы бир болуп, тар жол, тайгак кечүүдө, душмандардын сан коркунучтарынан сактап, куттуу мекенин дайыма коргоп келди”. Карт тарыхтын катаал жолуна кыргыз эли менен үзөңгүлөш чыккан эчендеген элдер бүгүн дүйнөнүн этносаясий айдыңында жок. Алардын аталыштары тарых барактарында гана калды. Ар бир доордо жашап өткөн даанышмандардын, улуу ойчулдардын жараткан акыл-ой корутундулары, элдик макал-лакаптар, учкул сөздөр элибиздин демине дем кошуп, келечекке багыт берген уңгужол милдетин аткарды. Кыргыз эли баатырлары Роза Айтматовнанын “Тарыхтын актай барактары” деген китебинде ак тактар боюнча толук маалымат жазылган. “Ак так” деген бул тарых илиминде колдонулган түшүнүк. Ал мамлекет тарабынан цензурага алынган, элден жашырылган, же болбосо атайылап бурмаланган окуяларга же адамдарга байланыштуу колдонулат. Совет мезгилинде мындай “ак тактар” абдан көп кездешкен. Көптөгөн көрүнүктүү инсандардын ысымдары айтылбай калган, аларды жада калса тарыхтан өчүрүүгө аракет жасашкан. “Ак тактар” тарыхта — бул белгилүү бир доор, окуя же инсан тууралуу маалыматтардын жоктугу же атайылап бурмаланып, жашырылып келген учурлар. Бул түшүнүк көбүнчө советтик жана постсоветтик тарыхый изилдөөлөрдө кеңири колдонулат. Кыскача айтканда, “ак тактар” — бул тарыхта изилденбей калган же объективдүү чагылдырылбаган темалар.

Ак тактардын чыгуу себептери:

1. Цензура жана пропаганда — бийликтин кызыкчылыгына каршы келген маалыматтар жашырылган.
2. Документтердин жоктугу — архивдердин жоголушу же жок кылынуусу.
3. Коопсуздук жана купуялуулук — аскердик же мамлекеттик сыр болгон учурлар.
4. Илимий көңүл коштук — айрым темаларга кызыгуу болбой калышы.

Мисалы: Репрессия – мамлекеттик зомбулуктун куралы Саясий репрессия – бул мамлекет тарабынан өз жарандарына каршы колдонулган күч. Мисалы, 1930-жылдарда СССРде Иосиф Сталин башында турган бийлик көптөгөн адамдарды “эл душманы” деген жалаа менен камап, атып, сүргүнгө айдаган. Бул репрессиянын негизги максаты – бийликке каршы тургандарды жок кылуу, коркутуу, элди баш ийдирүү болгон. Кыргызстан да бул репрессиядан четте калган эмес. 1937-38-жылдары эле 30 миңден ашуун кыргыз жараны репрессияланган. Анын ичинде акын-жазуучулар, илимпоздор, мугалимдер, саясий ишмерлер болгон.

Изилдөөнүн натыйжалары. Сталиндик репрессиялар негизинен 1920-жылдардын аягынан башталып, 1937–1938-жылдарда эң жогорку чегине жеткен. Бул мезгилде "эл душманы", "контрреволюционер", "улутчул", "панисламист" деген жалаа менен миңдеген адамдар камалып, айрымдары атууга өкүм кылынган. Кыргызстанда репрессиялар 1920-жылдардын этегинде башталган болсо, 1930-жылдардын орто ченинде күчөп, интеллигенциянын, диниятчылардын, бай-манаптардын жана кадрлардын ири катмарына жайылган.

Түштүк Кыргызстан (Ош, Жалал-Абад, Баткен) аймактарында репрессиялар айрыкча ислам дининин таасири күчтүү болгондуктан, диниятчыларга жана жергиликтүү кадыр-барктуу адамдарга карата катуу жүргүзүлгөн. Көптөгөн мечиттер жабылып, молдолор, шейхтер "панисламисттик кыймылга тиешеси бар" деген шек менен камакка алынган. Айрыкча, Баткен жана Өзгөн райондорундагы диний лидерлер катуу көзөмөлгө алынган. Ошондой эле, өз мезгилинин билимдүү инсандары, мугалимдер, жазуучулар жана коомдук ишмерлер "улутчул идеяларды жайылткан" деген негизде куугунтукталган. Айрым учурларда бул аймактардагы этникалык өзгөчөлүктөр да шек туудуруп, тынч жашаган элдер арасында коркунуч, ишенимсиздик жаралган. Репрессиялардын натыйжасында бүтүндөй бир муун билимдүү адамдарынан айрылып, коомдо кайгы, коркуу, ишенимдин жоголушу орун алган. Интеллигенциянын жок кылынуусу билим берүү, маданият, илим сыяктуу тармактарда чоң боштук жараткан. Адамдар бири-бирине шек менен карап, айлана-чөйрөдө донос маданияты жайылып кеткен. Репрессиядан жабыр тарткандардын тагдырын ачыктоо жана тарыхый акыйкатты орнотуу бүгүнкү күндө да актуалдуу маселе бойдон калууда. Кыргызстан эгемендүүлүккө жеткенден кийин гана бул багытта айрым кадамдар жасала баштады. 1991-жылы кабыл алынган "Реабилитация жөнүндө" мыйзамдын негизинде көптөгөн адамдар акталды. Бирок дагы эле толук изилденбеген архивдер, унутта калган ысымдар көп.

Репрессиянын кесепеттери:

1. Интеллигенциянын жок кылынышы

1937–1938-жылдары советтик бийлик миңдеген мугалимдерди, жазуучуларды, саясатчыларды, диний ишмерлерди жана илимпоздорду "эл душманы" катары атып салган же лагерлерге айдаган. Бул Кыргызстандын илимий, маданий, саясий өнүгүшүнө чоң бөгөт болду. Илим тармагындагы муундар үзүлдү. Мисал: Төрөкул Айтматов (Чыңгыз Айтматовдун атасы), Касым Тыныстанов, Ишеналы Арабаев ж.б.

2. Эл ичинде коркуу жана шектенүү атмосферасы.

Көпчүлүк адамдар бирөөнү "эл душманы" деп айтып койсо эле, камалып же атып салынышы мүмкүн эле. Коомдо ишеним жоголуп, адамдар бири-биринен күмөн санап жашаган. Бул — улуттук биримдикке олуттуу доо кетирген.

3. Үй-бүлөлөрдүн трагедиясы.

Репрессияланган адамдардын балдары "эл душманынын баласы" деп катуу дискриминацияланган. Мектепке, жогорку окуу жайга кирүү, ишке орношуу — баары тоскоолдуктарга туш болгон. Айрымдар фамилиясын өзгөртүп, жашынып жашаган.

4. Коомдук тарыхтын бурмаланышы. Репрессиялар тууралуу маалымат жабык болгон.

Окуу китептеринде чыныгы окуялар айтылбай, элди адаштырган тарых жазылган. Репрессияланган адамдар акталганга чейин (айрымдары 1980-жылдардан кийин) алардын атын атаганга да тыюу салынган.

5. Массалык депортациялар жана калктын көчүрүлүшү. Айрым этностор – мисалы, немистер, корейлер, крым татарлары – Кыргызстанга мажбурлап көчүрүлгөн. Кыргызстандын өз эли да, бул көчүрүлгөн элдер да психологиялык жана социалдык жактан жабыр тарткан.

6. Экономикалык жана социалдык кесепеттер. Кулактарды (бай-манаптарды) сүргүнгө айдоо айыл чарбаны кыйратты. Кооперативдер менен колхоздор элдин мүлкүн тартып алган. Эл жакырчылыкта жашап, андан кийин сталиндик башкарууну мактоого аргасыз болгон.

Жалпылап айтканда репрессиянын кесепети ошол мезгилде өтө оор болгон. Элдин аң-сезими басынып, коркуу күчөгөн. Көптөгөн үй-бүлөлөр кыйраган, айрымдары өз мекенин таштап кеткенге мажбур болушкан. Ошондой эле маданият, илим, билим берүү тармактары өнүкпөй калган. Акын-жазуучулардын, окумуштуулардын үнү өчүрүлгөн.

Тарыхты актоо жана акыйкатты калыбына келтирүү максатында: Совет Союзу кулагандан кийин, мурдагы жабык болгон архивдер ачыла баштады. Репрессияланган инсандар актала баштады. Кыргызстанда да атайын комиссиялар түзүлүп, көптөгөн тарыхый инсан кайрадан элге таанытылды. Алардын урматын калыбына келтирүү – тарыхый адилеттүүлүк. Мисалы, Ч. Айтматов өз атасы. Төрөкулдун тагдырын иликтеп, коомчулукка алып чыккан.

Жыйынтыктоо

Бүгүнкү күндө репрессияга кабылган инсандардын арбагын эскерүү үчүн эстеликтер, китептер жана тасмалар жарык көрдү. Көрсө, адамга чыдамкайлык, айкөлдүк, даанышмандык убакыттын өтүшү менен келет экен. Кыргызстандагы репрессия жана укук бузуулар менен байланышкан бир нече маанилүү окуялардын борбору болгон. Бул аймакта укук коргоо органдары тарабынан адам укуктарынын бузулушу, айрыкча этникалык өзбектерге карата, кеңири документтештирилген. Мындан сырткары Базар-Коргон районунан дагы репрессияга кабылып үй-бүлөсүнөн ажырап оо дүйнө болгондор да бар болгондугу боюнча Базар-Коргон районунда “№10 түзөтүү колониясы” ачылгандыгы тууралуу жаңылык бар – бул учурда түзөтүү абагы; бирок ал жөн эле абак мекемеси болуп, ал жерде саясий репрессиянын курмандыктары кармалган-тирилген деп белгилүү болгон маалыматтар жокко эсе же жакшы изилденбей калган. Бирок ошол мезгилде түштүк аймактарда укук коргоо органдарынын зомбулугу жана мыйзамсыз аракеттери кеңири тараган. Жогоруда сөз кылган адамдардын тагдырлары тектеш болуп тарыхта ополтоодой оорду бар, мындай инсандардын басып өткөн жолу жаштарды патриоттулука, ата-мекенин сүйүүгө тарбиялоодо чөң роль ойномокчу. Антсе да, эрктүү мамлекетибиз болсо деген элдин кылымдардан берки көксөөсүн ишке ашыруу үчүн күрөшүп, Союздук тутумдагы кыргыз-совет мамлекеттүүлүк идеясынын пайдубалын түптөшкөн ушул муун кыргыз эли үчүн руханий чөйрөнү жаратып, көз карандысыздык идеясын түптөөгө аракет кылышкан. Андыктан, алардын көбү ошол бийлик саясий куугунтукка алып, партиядан чыгарып, керек болсо «эл душманы» деп атып жатканда да өз эрктери менен эркин мамлекеттин келечегине берилген бойдон калышкан. Бүгүнкү бийиктиктен алып караганда, тарыхтан калган сабак, өткөндөн калган өкүт катары кабылдашыбыз зарыл. Президентибиз Садыр Нургожоевич Жапаровдун жарлыгында баса белгиленген – “Кыргыз Республикасынын “Улуттук дем - дүйнөлүк бийиктик” уңгужолу уланып улутубуздун жүзү болгон бул аталар дайыма эскерилип, даңкталып муундан-

муунга жеткирилип туруусу абзел. Кыргыз эли кылымдарды карыткан, эч ким аны өчүрө албайт тарыхтан. Советтик репрессиялар Түштүк Кыргызстанда терең из калтырган. Бул окуялар азыркы коомубуздун тарыхый эс тутумунда өз ордун ээлеши керек. Репрессия курмандыктарын эскерүү, алардын ысымдарын жандандыруу жана жаш муунга бул тарыхый чындыкты жеткирүү — бул биздин жалпы милдетибиз. Изилдөөлөр улантылып, дагы көптөгөн көмүскөдө калган тагдырлар ачыкка чыгат деп ишенебиз.

Колдонулган адабияттар

1. Асанов, Ү. "Саясий репрессиялар: Тарых жана тагдырлар", Бишкек, 2003.
2. Ташматов, Ж. "Кыргызстандагы сталиндик репрессиялар", Тарых журналы, №2, 2015.
3. Мамытов, А. "Түштүк аймагындагы диний саясат жана репрессиялар", ОшМУ илимий эмгектер жыйнагы, 2018.
4. Кыргыз Республикасынын Улуттук архиви. Репрессияга байланыштуу документтер жыйнагы, 1937–1939.
5. Жээнбеков, С. "Тарыхый адилеттүүлүк маселеси", "Азаттык" аналитика, 2021.